

Niettemin maken de beschreven opvattingen van oud-liberalen, links-liberalen, feministen, katholieken en protestanten over een tot nu toe onderbelicht aspect van de sociale kwestie het boek zeker de moeite waard. Lezers die geïnteresseerd zijn in de politieke geschiedenis van Nederland in de periode 1870-1900 zullen er veel boeiend materiaal in aantreffen.

U. Jansz

G. W. Brands-Bottema, *Overheid en opvoeding. Onderzoek naar de motivering door politieke partijen van formele wetgeving of pogingen daartoe, betreffende de overheidsbemoeiingen met de verzorging en opvoeding van kinderen door hun ouders, in de periode 1870-1987* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1988, Wetenschappelijke reeks. Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Universiteit van Amsterdam; Arnhem: Gouda Quint, Deventer: Kluwer, 1988, 279 blz., f65,-, ISBN 90 6000 578 3).

In deze juridisch-historische studie wil de auteur een overzicht geven van de argumentatie van Nederlandse wetten en wetsvoorstellen sinds 1870 die rechtstreekse overheidsbemoeiing met ouderlijke zorg voorkinderen impliceerden. 'Voorwaardenscheppend beleid' zoals de discussie over kinderbijslag blijft onbesproken. Ditzelfde geldt niet-formele overheidsbemoeiing met gezinsopvoeding, zoals beleid dat werd gevoerd via subsidiëring van particuliere hulpverleningsinstanties. De auteur streeft dus niet naar een algemeen overzicht van politieke standpunten over de overheidstaak ten aanzien van opvoeding en ouderschap.

Het eerste hoofdstuk concentreert zich op de invoering en afschaffing van vaccinatiedwang voor schoolkinderen. Het middenhoofdstuk behandelt het verbod op kinderarbeid; leerplicht en leerplichtverlenging; voorstellen over schoolvoeding, schoolartsen en dergelijke. Het slothoofdstuk behandelt maatregelen ten aanzien van de kinderbescherming en de rechtspositie van minderjarigen. Binnen de drie hoofdstukken is de indeling overwegend chronologisch, in paragraafjes per kabinetsperiode.

Door deze opbouw komen diverse thema's verstrooid aan de orde: naar gelang hun actualiteit ondereen bepaald kabinet duiken ze op en weer onder. De samenvattende nabeschouwingen zijn te summier om aan die verbrokkeling tegenwicht te bieden, terwijl de driedeling van het boek eerder aan formele dan inhoudelijke criteria voldoet. Doordat we bijvoorbeeld na het eerste hoofdstuk over de vaccinatiediscussie pas in het middenhoofdstuk flarden aantreffen uit de discussie over schoolartsen, blijft onduidelijk dat het in beide kwesties — nog afgezien van een overeenkomstige aanleiding, angst voor besmettelijke ziekten — om dezelfde algemene vraag ging, de vraag in hoeverre ouders de verantwoordelijkheid voor de gezondheid van kinderen met de overheid moesten delen. De mogelijkheid om bredere verbanden te leggen, om politieke stellingnames ten aanzien van zulke algemene vragen systematisch te bezien, is in dit boek te weinig benut.

Dit is vooral te wijten aan de wijze van behandeling zelf. De belangrijkste bron wordt gevormd door de Kamerverslagen, aangevuld met dagbladartikelen (vooral uit de confessionele hoek), partijprogramma's en een kleine selectie andere bronnen. Brands-Bottema beperkt zich nagenoeg geheel tot weergave van parlementaire discussies: het boek is grotendeels gevuld met een in notuleerstijl gegoten samenvatting van de overwegingen en voorstellen onder opeenvolgende kabinetten. Deze samenvatting bevat bijzonder veel interessante gegevens, die echter te gedachteloos zijn aaneengeregend en te zeer op zichzelf blijven staan. Als achtergrond van de

sprekend opgevoerde politici vermeldt de auteur doorgaans uitsluitend welke partij zij vertegenwoordigden; haar commentaar beperkt zich tot summier nabeschouwingen waarin argumenten pro en contra overheidsingrijpen worden geïnventariseerd en besproken. Wellicht kan de eenzijdige aandacht voor de formulering van die argumenten juristen meer bevredigen dan historici.

Brands-Bottema geeft een samenvatting van parlementaire discussies over wetgeving aangaande minderjarigheid zonder wezenlijk in te gaan op de maatschappelijke en pedagogische ontwikkelingen die daartoe aanleiding gaven. Zij geeft discussies over vaccinatie weer zonder met een woord te reppen over de oorsprong van de argumentatie in de periode vóór 1870. Zij notuleert standpunten over leerplicht mét voorbijgaan aan de geschiedschrijving van het onderwijs. Zij behandelt discussies over kindbescherming zonder samenhangend inzicht te geven in de ontwikkeling van instanties en activiteiten op het terrein van kindbescherming en jongerenhulpverlening. Afgezien van de vraag of het verantwoord is om achtergrondinformatie zo rigoureuus achterwege te laten, blijven veel passages nodeloos in nietszeggendheid steken. Brands-Bottema meldt bijvoorbeeld dat tijdens een Kamerbetoog over ontzetting uit de ouderlijke macht in 1956 werd verwezen naar een auteur, van wie zij de naam zonder enige toelichting overneemt. Was het niet de moeite waard geweest daar aan te geven dat het eerste Nederlandse proefschrift over kindermishandeling onmiddellijk na verschijning werd aangegrepen in de politieke argumentatie?

In haar inleiding geeft de auteur onder andere aan dat zij een mogelijkheid wil scheppen om het gevoerde beleid te toetsen aan partijbeginselen. Zij geeft jammer genoeg geen samenvattend overzicht van wat partijprogramma's over de overheidstaak ten aanzien van kinderen vermeldten, maar merkt wel op dat dit soms weinig of niets was. In plaats van ruimer gebruik te maken van aanvullende bronnen lijkt zij daarom partijbeginselen te willen afleiden uit de geïsoleerde parlementaire overwegingen en besluiten zelf. Toetsing van het een aan het ander is daarmee zo goed als uitgesloten. In de slotbeschouwing lijkt het eerder te gaan om een toetsing van formele beleidsuitingen aan de onduidelijk omschreven kembeginselen van brede stromingen: liberalen, socialisten, confessionelen (op verandering van die stromingen zelf wordt daar niet ingegaan: ze lijken in deze context eerder het statische kader te vormen waarbinnen sinds de vorige eeuw de standpunten over overheidsbemoeiing met opvoeding konden veranderen).

Het blijft de vraag of specifieke standpunten in het parlement hier niet te eenvoudig als uitingen van principieel-politieke beginselen zijn opgevat. Door bijna alle opinievorming buiten de parlementaire beraadslaging (bijvoorbeeld congressen waar over gezins- en onderwijsbeleid werd gesproken, interne partijdiscussies) onbesproken te laten kunnen compromissen, dissidente standpunten, tactische manoeuvres moeilijk als zodanig worden herkend. Soms signaleert de auteur dat binnen een Kamerfractie verschillende opvattingen bestonden, soms zegt zij het stemgedrag niet te kunnen verklaren — maar laat haar beperking tot het formele eindpunt van de besluitvorming per definitie wel verklaring van standpunten toe?

Brands-Bottema staat nauwelijks stil bij factoren als de rol van groepen onderwijsgeevenden binnen de SDAP; of het groeiend gewicht dat vanaf het interbellum door politici aan pedagogische en sociaal-wetenschappelijke adviezen toegekend werd; of het gegeven dat ook vroeger wel pressiegroepen konden optreden in het voorportaal van het parlement. Zij geeft bijvoorbeeld alleen de formele argumentatie van een amendement waardoor in 1920 een landelijke regeling voor schoolartsen uit de onderwijswet-De Visser werd geschrapt, zonder dat zij daarbij vermeldt dat juist de Nederlandsche Vereniging van schoolartsen nadrukkelijk om die wijziging had gevraagd. In hoeverre kan dat laatste van belang zijn geweest? Stelselmatig ontbreekt hier de

vraag naar de directe en indirecte beleidsinvloed van professionele- en belangengroeperingen; daarmee ontbreekt inzicht in de mengeling van zeer verschillende motieven die achter de formeel gepresenteerde argumenten kon schuilgaan. Dit maakt het lastig om principieel-politieke stellingnames helder van gelegenheidsstandpunten te onderscheiden.

De slotconclusie van het boek is dat duidelijk geformuleerde beginseltegenstellingen steeds minder een rol hebben gespeeld bij de totstandkoming van wetgeving ten aanzien van kinderen. Als gevolg van haar beperkte optiek kan de auteur het ontstaan van die politieke consensus niet bevredigend verklaren, kan zij het ideologisch fundament en de maatschappelijke reikwijdte ervan niet afbakenen. Desondanks ziet zij in het ontbreken van politieke tegenstellingen op dit terrein (naast het functioneren van toevallige jurisprudentie) aanleiding om haar zorg uit te spreken over het democratisch gehalte van de wetgeving.

Brands-Bottema heeft nauwkeurig het topje van een ijsberg beschreven en nauwelijks onder de waterspiegel gekeken. Toch is haar inventarisatie van politieke argumenten op zichzelf zeker van waarde. Hoezeer die ook vraagt om diepgaander interpretatie in een breder kader, in elk geval is hier veel op een rij gezet van wat in de afgelopen eeuw in het parlement te berde is gebracht over wetgeving aangaande ouders en kinderen. Dit boek lijkt goed bruikbaar als een selectief uittreksel van- en een ingang tot de Kamerverslagen. In dat opzicht zou hoogstens als bezwaar kunnen gelden dat naast het persoonsregister niet tevens een zaakregister is opgenomen.

H. van Setten

J. Frieswijk, e. a., ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten-Leeuwarden: Friese Pers Boekery, 1988, 192 blz., f19,90, ISBN 90 330 1380 0).

Deze ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van Domela Nieuwenhuis' verkiezing tot kamerlid verschenen bundel is samengesteld vanuit twee 'invalshoeken, die van de figuur van Domela Nieuwenhuis en die van de beweging in Friesland' (8). Van de twaalf verzamelde opstellen handelen drie dan ook niet over Domela en vijf niet over Friesland. Dat geeft het boek een wat hybride karakter, dat overigens aan de kwaliteit van de onderscheiden artikelen niets afdoet.

Rudolf de Jong opent de bundel met een degelijke levensschets, het enige stuk waarin ook het internationale aspect van Domela Nieuwenhuis' activiteiten aan bod komt. Fia Dieterens bijdrage over 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen' blijft steken in een beschrijving van diens persoonlijke contacten met Nellie van Kol en Wilhelmina Drucker en gaat geheel voorbij aan de voorname rol die Domela Nieuwenhuis in de antimilitaristische strijd aan de vrouw toekende. In twee mooie artikelen over Domela Nieuwenhuis en de kerk beschrijven Hille de Vries en C. W. Mönnich hem als de gesecculariseerde dominee (die hij óók was) en als bewonderaar en navolger van de Jezus-figuur. De Vries' opvatting dat Domela's 'afscheid van de kerk' niet tevens een afscheid van het geloof inhield (55), lijkt mij evenwel discutabel. Bertus Mulder behandelt de volgende fase in Domela's ideologische zwerftocht, de contacten met de 'kathedersocialisten' van 1878 tot 1882. Hij maakt duidelijk, hoe Domela Nieuwenhuis' toenemende radicalisme al gauw niet meer strookte met hun patriarchale opvattingen. (Als inspiratiebron voor Pekelharing c. s. geeft Mulder overigens alleen de Duitse *Verein für Sozialpolitik*, terwijl hun denken toch ook duidelijk Spenceriaans is.)